

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30, p. 153-173

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12672>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ –
Doç. Dr. Ayşe YILDIZ

This article was checked by iThenticate.

HAMÎDÎ'NİN HURŞİD Ü HÂVER MESNEVİSİ

Fazile EREN KAYA*

ÖZET

Kahramanlarını gök cisimlerinden alan çift kahramanlı aşk mesnevilerinden olan *Hurşid ü Hâver*, 16. yüzyılda III. Murad devri şairlerinden Hamîdî tarafından yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Toplam 163 varaklık hacimli bir eserdir. Şair eserini monotonluktan kurtarmak için farklı nazım biçimleriyle ve farklı aruz kalıplarıyla zenginleştirmiştir. Özellikle asıl hikâyeye kısmında kahramanların dilinden söylenen gazeller Hamîdî'nin şairlik yeteneğini gösteren başarılı örneklerdir.

16. yüzyıl Osmanlı şiirinin olgunlaştığı, Arapça, Farsça kelimelerin şiir diline hakim olmaya başladığı bir yüzyıldır. Ancak *Hurşid ü Hâver* giriş bölümündeki kasideler hariç, sade bir dille yazılmıştır. Eserde uzun tamlamaların bulunduğu sanatlı beyitlere neredeyse hiç rastlanmaz. Uzun nasihat bölümlerindeki atasözü ve deyim kullanımlarıyla eser, mahallî üslup özellikleri de gösterir.

Anlatı çocuğu olmayan padişâh motifiyle başlar. Padişâhın çocuk özlemi Hurşid'in doğumuyla giderilir. Hurşid'in çocukluğu, büyümesi, eğitim alması eserde ayrıntısıyla anlatılır. Hikâyenin ikinci bölümünde sahneye Hâver çıkar. Bir aşığın elinde Hurşid'in resmini görür ve ona kavuşmak için yola çıkar. Mesnevideki olayların ağırlıklı bölümünü Hâver'in yaşadıkları oluşturur. Hurşid'e kavuşmak için şebçerâğı getirmek üzere başlayan yolculuğu boyunca bindiği geminin fırtınaya yakalanması, cadiya esir düşme, sihirle ceylana dönüşme, iftiraya uğrama gibi pek çok zorlukla mücadele eder. Uzun vaka kurgusu boyunca şair, hem sosyal hayat unsurlarından hem de çeşitli masal motiflerinden faydalanarak eserini zenginleştirir.

Çalışmamızda *Hurşid ü Hâver*'in biçim ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, mesnevi, Hamîdî, Hurşid ü Hâver, Mihr ü Mâh.

* Arş. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: efazile@hacettepe.edu.tr

HAMÎDÎ'S MASNAVÎ HURŞİD Ü HÂVER

ABSTRACT

Hurşid ü Hâver, a masnavi derive from characters' names after celestial bodies, was written in 16th century by Hamîdî, poet of the Murad III era. The exact date of the writing of the work is unknown. This sizable work is about 163 leaves. The poet enriched his work with different poet types and prosody. Especially in the actual story part, in the poetry of heroes, Hamîdî demonstrate successful examples of poetry.

The 16th century Ottoman poetry has matured, Arabic and Persian words began to dominate the language of poetry. However, Hurşid ü Hâver was written in a modest language except the eulogiums in the entrance section. There are hardly any artistic andpropositional phrase couplets in the work. Also it shows local style with the use of proverbs and idioms in the long advice sections.

The work starts with the childless sultan's motif. The Sultan's child longing is resolved by the birth of Hurşid. Hurşid's childhood, growth and education are explained in detail. In the second part of the story, Hâver takes to the stage. He sees Hurşid's picture in the hands of a lover and take the road to reach her. The major part of the events in masnavi comprise of the life of Hâver. Hâver takes the road to get *şebçerağ* for reaching Hurşid, He struggles with many difficulties such as taken prisoner by a witch and slander. The poet enriches his work by making use of both social life elements and various fairy tale motifs in the process. In this article Hurşid ü Hâver is analyzed in terms of form and content.

STRUCTURED ABSTRACT

Fate, planets and stars, comes up in different ways in classical Turkish literature works. According to old astronomy beliefs, planets undertake different roles are used as an imitation element in Divan poetry. During 14th century sky became a new source for poets who want to separate themselves from the usual aspect of multiple-character love stories.

In Persian literature the trend of using celestial bodies as masnavi characters begin with Assar's '*Mîhr ü Müşterî*' and followed by Cemâlî's '*Mîhr ü Mâh*'. It is said that the first sample about this theme belongs to 15th century however, all the accessible works belongs to 16th century. *Hurşid ü Hâver* in which the character named after celestial bodies is one of the samples from late this century. *Hurşid ü Hâver* was written by Hamîdî. '*Salim Tezkiresi*' is the only source giving information about the poet. According to *Tezkire* poet originating from Afşar town of Hamid sanjak is an Anotolian Kazasker clerk.

It can be understood from the eulogy which Hamîdî wrote for Murad III that he was alive in late 16th century. Due to poet's conflicting information about his age on his masnavi it is impossible to determine his true age. '*Hurşid ü Hâver*' is the only accessible work of the poet. 6570

Turkish Studies

couplets long work was written in prosody's '*mefâ'ülün mefâ'ülün fa'ülün*' model. Poet used 11 different prosody models that was placed inside his work in form of 17 odes, 2 eulogies and 1 *terkib-bend*, 1 *terci-bend*. The usage of different prosodies in diverse nazım types is an evidence for his capability on poetry other than masnavi.

'*Hurşîd ü Hâver*' is comprised of two parts. In the first part dedicated to Hurşîd, his birth, growth and education is explained in detail. The second part begins with Hâver's falling in love with Hurşîd. This part of the poet is about the struggle that male character subject to reach the loved one. The time line of the events is indefinite and the poet contains great numbers of events. He went from his country to Hurşîd's country in a short time interval. (Hâver was fallen love with Hurşîd's picture) However, it took months for Hâver to leaving this country for taking precious jewel and return to his own country.

The only obvious period of time is seasons in the poem. The poet chooses the seasons according the situation that the characters live in. All of the four seasons are appear in the poet. It is winter when he was fallen for Hurşîd and he take the road to find Hurşîd. It is summer when he left his lover to find the precious jewel. In the long run they were succeeding in getting each other in a spring day and they died in autumn.

In the work, places are used to reflect the characteristics of the people and the psychological situation that they live in. Hurşîd's castle is high and ostentatious, and the cave of the witch who kidnapped Hâver is dirty and smelly. In this work there is a rich staff number and almost every person has an effect on the way the event is going.

Besides the auxiliary characters who accompany with the main characters, there are some auxiliary characters who manipulate maincharacters" decision. By this way they might support or obstruct them.

The poet usually takes the observer narrator role in this voluminous work, and remains in the background. However he comes to the forefront when he going from one event to another or when there is a message that he wants to convey to the reader. In couplets where he uses dialogue or internal conversation he releases the speech to his masnavi hero and takes on the role of narrator.

Hamîdî, generally successful in the use of prosody and rhyme. However he made some prosody defect like in Turkish words *med*, in Arabic words *zihaf* and rhyme defects. The work is also rich with regard to literary arts. Especially similitude and *hüsn-i talil* are remarkable. The depictions of the nature that the poet usually makes are also very successful.

His work does not include religious content except invocation, *tevhid* and eulogy which are located at the beginning of the masnavi. Within the story, religious concepts are only used because of tradition. However, the sections those given for to counsel in the work are too many that they can be a separate work in total. In the introduction section he writes the advices given to him by his poet friend. Afterwards he counsels himself and his son. He gives advice to the characters when needed in the text. The requirements of being good people, the characteristics of the

good manager, and the characteristics of the moral woman can be recovered under the counsel headings. Masnavi is very rich in terms of the elements of the social life in which many events take place.

From the state order to war, from exchanging letters to telling fortunes many events in the work explained in details sometimes within a couplet and sometimes with multiple couplets.

The work resembles to previous “*Mihr ü Mâh*” style masnavi’ with respect to masnavi pattern and fairy tale patterns. However, because of case establishment and different events it discriminates from others. Because of the female character remain in the forefront of the story, appearance of male character depending on the presence of female character, the struggle of the male character against obstacles which does not appear on other masnavi, it is possible to say that *Hurşid ü Hâver* is genuine piece of work.

Keywords: Divan poetry, masnavi, Hamîdî, Hurşid ü Hâver, Mihr ü Mâh.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu ilk günden beri yaşadığı dünyayı ve gökyüzünü inceleyerek evreni anlamlandırmaya çalışmıştır. Güneş ve ay başta olmak üzere yıldızlar ve hareketleri insanları cezbetmiştir. Gece-gündüz, mevsimler, med-cezir gibi doğa olayları ile gökyüzünün sakinleri arasında bağlantı kurduğu günden beri yıldızlara tanrısal özellikler yüklemiştir. Böylece zamanla yıldızların sadece doğayı değil insanların kaderini de yönettiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.

Batlamyus’un dünyayı düz bir tepsi gibi düşünüp merkeze alan teorisine göre dünyanın etrafında yedi gezegen vardır. Bunlar sırasıyla mâh (ay), utarid (merkür), zühre (venüs), mihr (güneş), mirrih (mars), müşteri (jüpiter) ve zuhal (satürn)¹ dir. Bu gezegenlerin isimleri 14.yüzyıldan itibaren İran mesnevilerinde kahramanların isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gece ve gündüzün en belirleyici iki yıldızı mihr ile mâh ve aynı burçta birbirlerine yaklaşmaları *kıran-ı sa’deyn* olarak adlandırılan mihr ile müşteri etrafında çeşitli hikâyeler yazılmıştır.

Mihr ü Mâh ve *Mihr ü Müşteri*ler hakkında verdiği bilgiler benzeri çalışmalarda tekrarlanan makalesinde Meliha Anbarcıoğlu (1983) bu konuda kaleme alınan Farsça mesnevi örnekleri hakkında özetle şunları söylemektedir:

Bu tür eserlerin ilki 14. yüzyıl İran şairlerinden Assâr-ı Tebrizî (öl. H. 784/ M. 1377-78) tarafından yazılan *Mihr ü Müşteri*’dir. Eser kahramanları yönünden Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şîrîn, Yûsuf u Züleyhâ gibi alışılmış çift kahramanlı aşk mesnevilerinden farklıdır. Assâr, kahramanlarını karşı cinslerden seçmez, iki erkek arasındaki dostluğu ve İlâhî aşkı anlatmayı tercih ederek şehvetten arınmış saf aşkı anlatmaya çalışır.

Assâr’ın adı geçen eseri çok rağbet görür. Ondan etkilenen Cemâlî-yi Dehlevî de bu tarzda bir mesnevi kaleme alır. Yazdığı *Mihr ü Mâh*’ta Assâr’dan farklı olarak kahramanlarını karşı cinslerden seçer. Ancak kahramanlarını yine İlâhî aşkta buluşturur. *Mihr ü Müşteri*’deki iki erkeğin dostluğunu eserine erkek kahraman Mâh ve onun yakın arkadaşı Utarid ile taşır.

¹ Yıldız ilmine göre gezegenlerin huy, duygu, ahlak ve sağlık üzerinde etkileri vardır. Bu konuda yazılan eserlerde güneş feleğin sultanı; ay, veziri; utarid, kâtibi; mirrih, kumandanı; müşteri, kadısı; zuhal, hazinedarı; zühre ise çalgıcısıdır (Pala 2002: 243).

İran edebiyatında Cemâlî'den sonra Râzî, Mîr Askerî, Alî Kuli Han, Belhî-i Havâfî, Zâhir Kirmânî, Hüseyî-ni Kazvînî ile Muhammed Şerîf ve Bedâyî-i Neseîfî *Mihr ü Mâh* mesnevileri yazmışlardır. Bunların dışında da manzum ya da manzum-mensur karışık *Mihr ü Mâh* anlatıları vardır (Anbarcıoğlu 1983: 1155, 1161, 1152-1153).

Kahramanları gök cisimlerinden seçilen bu eserlerin ilk örnekleri İran edebiyatında olsa da 15. yüzyıldan itibaren bir moda halinde Türk edebiyatında da görülür (Anbarcıoğlu 1983:1151). Ağâh Sırrı Levend *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde *Mihr ü Mâh* tarzında eser veren şairleri Necâtî, Kıyâsî, Gelibolulu Âlî ve Çorlulu Zarîfî olarak tespit eder (1988: 133). Anbarcıoğlu bu isimlere III. Murad dönemi şairlerinden Hamîdî'yi de ekler (1983:1154). Müjgan Cunbur, 16. yüzyıl şairlerinden Üdî'nin *Mâcerâ-yı Mâh*² adlı eserinin de "mihr ve mâh: güneşli aylı mesnevi" yazma modasını takip eden eserlerden olduğunu söyler (1985:197). Bu tarz eserlerin örneklerine dair son çalışma ise Cebrî'nin *Mihr ü Mâh*'ı hakkındaki makalesiyle Ahmet İçli (2014:605)'ye aittir.

Bu mesnevilerden Necâtî'nin eseri elimize ulaşmamıştır. Hatta eserin tamamlanıp tamamlanmadığı ya da yazılıp yazılmadığı hakkında kesin bilgimiz yoktur (Çavuşoğlu 2001: 25). Bu makale kapsamında inceleyeceğimiz Hamîdî'nin *Hurşîd ü Hâver*'i aynı tarz eserler içerisinde en hacimli olanıdır.

Hurşîd ü Hâver mesnevisi üzerine yaptığımız doktora tezinin girişinde Türk edebiyatında yazılan *Mihr ü Mâh* 'lar hakkında bilgi verilmiş, inceleme kısmında ise Hamîdî'nin eseri diğerleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda eserler arasında kahramanlarının isimlerini gök cisimlerinden almaları ve aynı kültürün ürünleri olmanın getirdiği ortak mazmun ve motifleri kullanma dışında bir benzerlik tespit edilememiştir. Ancak Anbarcıoğlu'nun eserden *Mihr ü Mâh* olarak bahsetmesi ve şairin eser içerisinde

Güzeldür kıssa-i Hurşîd ü Hâver / Biri mâh u birisi mihr-i enver (868)³

beytiyle gönderme yapması eseri *Mihr ü Mâh* olarak değerlendirmemize neden olmuştur (Eren Kaya 2017: 1-11, 134). Tez çalışmamız bitmesine rağmen aklımızda incelediğimiz eserin bir benzeri olup olmadığına dair soru işaretleriyle araştırmamız devam etmiştir. Sonuçta *Hurşîd ü Hâver*'in kurgusuyla Şeyhoğlu Mustafa'nın eseri *Hurşîd ü Feraḥşâd* arasında bazı ortak noktalar tespit edilmiştir⁴. Eser üzerine bir çalışma yapan Hüseyin Ayan, hikâyenin İran kaynaklı olabileceği üzerinde durmuştur⁵. İran edebiyatında bu türde başka eserlerin varlığı ve *Hurşîd ü Hâver* ile *Hurşîd ü Feraḥşâd* arasındaki ortak noktaların tespiti ise başka bir çalışmanın konusunu oluşturacaktır.

HAMÎDÎ VE ESERİ

Hamîdî hakkındaki bilgilerimiz *Sâlim Tezkiresi* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de yer alan bilgilerle sınırlıdır. Bu bilgilere göre asıl adı Mustafa'dır. Hamid sancağının Afşar kasabasındandır. İstanbul'da Ebezâde Abdullah Efendi'den mülâzım olmuştur (Salim 1315: 235). Şair, Anadolu kazaskeri kâtiplerindendir (Kocaaslan 2009: 352).

² Eser üzerine bir çalışma yapan Fatma S. Kutlar, Üdî'nin gök cisimlerinin isimlerini kahramanlarına verip bu kahramanın etrafında gelişen aşkı anlatarak geleneği takip ettiğini, diğer yandan da eseri sonlandırma yöntemi ve yerli hayata ait unsurlara yer verme yönünden gelenekten ayrıldığını tespit eder (2005: 94).

³ Beyitlerin sonunda parantez içinde verilen sayılar, konuyla ilgili beyitlerin hazırladığımız metin (Eren Kaya 2017) içerisindeki sıra numaralarıdır.

⁴ Eserler arasındaki benzerliğe dikkatimizi çeken Prof.Dr. Gönül Alpay Tekin'e teşekkür ederiz.

⁵ "Hurşîdnâme'deki esas vak'aların İran (Cem-âbâd)'da geçmesi, Hurşîd'in babasının adı (Siyâvüş) annesinin Hitaylı (Hitayî Ay Hatun) oluşu, Boğa Han'ın kişiliğinde belirlenen tipin Turan hükümdarlarını andırması, Behrâm'ın ve babası Tûs'un Şehnâme'deki kahramanlardan Behrâm ile Tûs çağrışımı yapması, Şeb-çerâğ vs. motif ve epizotlar, bu hikâyenin İran menşei hissettirmektedir."(Ayan 1979: 43)

Hurşîd ü Hâver, Hamîdî'nin bilinen tek eseridir. Eserin yazılış tarihi belirtilmese de III. Murad'a sunulmuş olmasından sultanın saltanat yıllarında (1574-1595) yazıldığı söylenebilir. Eserin bilinen tek yazma nüshası Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları A.F.216 (213)te kayıtlıdır. Metnin şimdiye kadar başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Eser 163 varaktır ve divânî hatla yazılmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün* kalıbıyla kaleme alınan mesnevinin içerisine yerleştirilen farklı nazım şekillerindeki şiirlerde farklı vezinler kullanılmıştır.

Mesnevi 120 başlıktan oluşmaktadır. Ancak bu başlıkların 21'i okunaklıdır. Diğerleri ya silinmiş ya da daha sonra konulmak üzere yerleri boş bırakılmıştır. Metin içerisindeki farklı nazım şekilleri için de benzer bir durum söz konusudur. Şair, metnin bazı yerlerinde sonradan eklenmek üzere şiir için boşluk bırakmış, ancak boşlukları doldurulmamıştır. Ya da yazdığı gazelin üzerine çizerek derkenara başka bir gazel yazmıştır. Dolayısıyla boşlukların doldurulmamış olması eserin henüz tamamlanmadığını düşündürmektedir.

MESNEVİNİN DIŞ YAPISI

Nazım biçimi

Hurşîd ü Hâver'in toplam beyit sayısı 6570'tir. Mesnevinin asıl konusu 928. beyitte başlar. Uzun ve monoton giriş bölümlerinde şairler hem şiirdeki ustalıklarını gösterebilmek hem de bölümün tek düzelikliğini kırmak için farklı nazım şekilleri kullanabilirler (Ünver 1986: 437-438). Uzun bir giriş bölümüne sahip olan eser Arapça üç beyitle başlar. Şair ilk beyitte besmele çeker, ikinci ve üçüncü beyitlerde Hz. Peygambere, ailesine ve ashabına dua eder. Bu Arapça beyitlerden sonra sırasıyla münâcât ve tevhid niteliğindeki bölümler gelir. Giriş kısmının ilk kasidesi *lâ-ilâhe illallâh* rediflidir. Kasideyi yine tevhid niteliğindeki gazel takip eder. Bu gazelin ardından tekrar mesnevinin veznine dönen şair yeni bir münâcât yazar. Münâcâtında Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. İsâ, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân, Hz. Yûnûs ve Hz. Yahyâ'nın isimlerini anan Hamîdî, sözü Hz. Muhammed'e getirir ve ardından na'ta geçer. Hz. Peygamberin mucizelerinden bahsedilen bu bölümde birer beyitle dört halife ve Kerbelâ şehitlerinden de bahsedilir. Na'ttan sonra terki-bend şeklinde bir miraciyye ve ardından bir methiye gelir. Ancak bu methiyenin kime yazıldığına dair bir bilgi bulunmaz. Hamîdî, methiyeden sonra gelen *Kasîde* başlıklı bölümde Sultan III. Murad'a övgüde bulunur. Giriş bölümü şairin kendisine ve oğluna ettiği nasihatler ve sebab-i te'lif bölümüyle devam eder.

Hamîdî, 927 beyitlik giriş bölümünü, farklı vezinlerde iki kaside, bir gazel ve bir terki-bend ile tekdüzelikten kurtarmaya çalışmıştır. Şairin bu çabası yaklaşık 5600 beyitlik asıl hikâye kısmında da görülür. Bu bölümde de toplam 17 gazel, 2 kaside, 1 terki-bend ve 1 terci-bende yer verilir. Gazellerin 2'si Hurşîd'e, 7'si Hâver'e, 4'ü Hurşîd'in aşkından mecnun olan âşığa, ikisi şaire aittir. Keyvân Şâh'ın, Hurşîd'in yanındaki bir güzelin ve bülbülün dilinden de birer gazel bulunmaktadır. Kaside halktan bir adamın, terki-bend ve terci-bendler ise Hâver'in dilinden söylenir. Bu şiirler hem duygu yoğunluğunu üst seviyeye çıkarırlar hem de olayların akışında kritik görevler üstlenirler. Örneğin Hurşîd, uzun süredir kasırdaki kapalı kaldıktan sonra lâlâsına yalvararak bahçede gezmek için izin alır. Bahçede eğlenirken söylediği gazel onun dış dünyaya karşı özleminin bir tezahürüdür. Şiir, Hurşîd'in duygularına tercüman olurken, aynı zamanda bahçıvanın onun sesini duyup âşık olmasını da sağlar. Bu durum Hurşîd'in varlığının babası tarafından öğrenilmesini ve olayların akışının değişmesini de beraberinde getirir.⁶

⁶ Mesnevi içerisinde gazel söyleme geleneğinin, olayın etkisini güçlendirmek, lirizmi artırmak, tek bir nazım şekli kullanmanın getirdiği tekdüzelikliğini ortadan kaldırmak, kahramanların his dünyalarını okuyucuya aktarmak, okuyucunun dikkatini canlı tutmak, şairin farklı nazım şekillerindeki başarısını ortaya koymak, tercüme eserlerde tercüme özgünlük

Vezein ve Kafîye

Mesnevi nazım şekli, kendi arasında kafiyeli beyitlerden oluşur. Beyit sayısı kısıtlı değildir. Beyit sayısının çok olması mesnevide daima kısa kalıpların kullanılmasına neden olmuştur (Ünver 1986: 432). 16. yüzyılın son çeyreğinde yazılan *Hurşid ü Hâver*, hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün* vezniyle yazılmıştır. Ancak şair oldukça hacimli olan mesnevisinde monotonluğu kırmak için araya yerleştirdiği farklı nazım şekillerinde farklı vezinler kullanmıştır. Eserde kullanılan vezinler ve bunların hangi şiirlerde kullanıldığı beyit numaraları da belirtilerek aşağıda gösterilmiştir:

<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün</i>	Mesnevinin vezni
<i>Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	7 (kaside 113-140, gazel 1985-89, gazel 2850-54, gazel 2891-95, gazel 2997-3001, gazel 3753-57, gazel 4864-67)
<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	4 (gazel 144-152, terci-bend 269-324, gazel 2170-74, kaside 5474-88)
<i>Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	3 (gazel 2416-22, gazel 2882-86, gazel 3888-92)
<i>Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	2 (kaside 365-401, gazel 1727-31)
<i>Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	1 (gazel 2453-59)
<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	1 (gazel 3602-31)
<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	1 (gazel 4190-94)
<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	1 (gazel 4547-51)

Görüldüğü gibi Hamîdî, eserinde dokuz farklı vezin kullanmış ve daha çok hareketli vezinleri tercih etmiştir. Şair, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere vezin kullanımında çoğu zaman başarılı olsa da zaman zaman aruz kusuru sayılabilecek tasarruflarda bulunduğu da görülür.

Aruz vezninde sonu ünsüzle biten bir kelimeyi vezin gereği ünlüyle başlayan bir kelimeye bitiştirerek okumaya *vasl* denir. Metne akıcılık sağlayan bu kullanım vezin için bir kusur olarak kabul edilmez (Saraç 2007: 208). İncelediğimiz eserde *vasl* kullanımına çok sık rastlanmaz:

Pür olur sükkerile nây gibi / Tolar ol mâh-ı nev bedr ay gibi (1097)

Kimi zaman ünlüyle biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan başka bir kelime geldiğinde ünlünün ünlüye bağlanması şeklinde *vasl* yapıldığı da görülür. Hamîdî'nin, eserinin birkaç beytinde bu şekilde tasarrufta bulunduğu göze çarpar:

Yazup nevbetin'itdün âsumânun / Zemîni noktası içinde anun (76)

Kapalı hece gereken bir yerde açık heceyi biraz uzun okumak *imâle*dir ve aruzda bir kusur olarak görülür (Dilçin1983: 13). Hamîdî mesnevide imaleye çokça başvurmuştur. Neredeyse her beyitte kullanılan imaleler hem Arapça, Farsça kelimelerde hem de Türkçe kelimelerde yapılmıştır:

Kuruldu bezm-i şâhâne hemân-dem / Oturdu gonçe-lebler şâd u hurrem (1716)

Görüp bî-dilleri ol iki ejder / Sunuşmaga kulaç kulaç süneler (2345)

kazandırmak gibi ihtiyaçlardan ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Turan ve Kütük 2009: 688). Mesnevilerde gazel kullanımları hakkında ayrıca bakınız: Turan 2016: 136-156, 2017.

İki kapalı hece arasında bir açık hece gerektiğinde ilk heceyi uzun okumaya *med* denir. İmâle bir aruz kusuru kabul edilirken, med bir ses sanatıdır ve yapılmaması kusur kabul edilir (Dilçin 1983: 14). Ancak istisna olarak *n* ile biten hecelerde med yapılması da aruz kusurudur (Aymutlu 1950: 28) *Hurşîd ü Hâver*'de imâle kadar med kullanımına da rastlanır. Ancak bunların tamamının başarılı olduğunu söylemek güçtür. Kimi yerlerde okuyuşu zorlaştıran, ahengi bozan kullanımlar olduğu gibi, iki heceli Türkçe kelimelerde ve sonu *n* ile biten kelimelerde med yapıldığı da görülür:

Çekildi yâ çekilmiş yay gibi / Meh-i nev gibi yeni ay gibi (1431)

Ahâlî-i şehir şādān oldu / Vilâyet halkı hep handān oldu (4995)

Nedür bir taş kim minnet idersin / Anuncün cânuna zahmet idersin (5041)

Aruzda ölçü zorunluluğuyla uzun heceyi kısa okumak *zihaftır* ve kusur kabul edilir (Dilçin 1983: 15). *Hurşîd ü Hâver*'de imâle ve medlere nispetle zihaf daha azdır ve metnin akıcılığı engelleyecek şekilde kullanılmamıştır:

Meh-i mihr-efser olan ya'ni Hâver / Geyer nârenci lîmûnîkabâlar (2503)

Klasik Türk şiirinde, vezinden sonra şiirin musikî ve ses yönünü sağlayan ahenk öğelerinin en önemlisi *kafiyedir* (Saraç 2007: 257). *Hurşîd ü Hâver*'de ağırlıklı olarak tam ve yarım kafiye kullanılmıştır. Mesnevi metni içerisinde redifli beyitler karşımıza çok sık çıkmaz. Ancak metnin içerisine yerleştirilmiş 14 gazelden 11'i redifli yazılmıştır. Bu 11 gazelden 10'unun redifi ise Türkçe kelimelerle yapılmıştır:

“eyleyelüm (1727-1731), ile (1985-1989), olup gezer (2416-2422), itdiler (2453-2459), benüm gibi (2882-2886), oldu (2891-2895), oldum (2997-3001), ayrıldum (3753-3757), olayın (4547-4551), idegör (4864-4867)”

Kafiye kullanımında genellikle başarılı olan şair, zaman zaman aynı kafiyeyi kullanmak gibi bir hataya düşer. Divan şiirinde en az yedi beyit arayla olması hoş görülen bu tür kafiyeler kimi zaman sık aralıklarla, kimi zaman da art arda yapılmıştır:

Dilîre mâyil idi ol cihân-gîr / İderdi sayd kılşa şîri nahcîr

Olur halkile ol mîr-i cihân-gîr / Halîle gûsfend ü düşmene şîr

O olup tîg-i ‘adâletle cihân-gîr / Dem-â-dem kabzasında tîg-i tedbîr (5875-5877)

Hamîdî'nin bu hacimli eserini kafiye ve redif kullanımlarıyla büyük ölçüde zenginleştirmeyi ve ona ahenk kazandırmayı başardığını söylemek mümkündür.

Dil ve Üslup

Osmanlı'nın beylikten devlete geçtiği 15. yüzyılda ilk üstat şairlerini yetiştiren divan şiiri, 16. yüzyılda devletin yükselişine paralel olarak en parlak dönemine erişir (Küçük 2004: 234). Bu yüzyıla kadar kendilerini İran şairleriyle kıyaslayan Türk şairleri, onlardan aşağı kalmayan eserler vermeye başlarlar. Köprülü (2004: 393), bu gelişmenin sonunda Acem klasisizminin yanında bir de Türk klasisizminin vücuda geldiğini söyler. Ona göre aynı medeniyet içerisinde doğmuş olmanın getirdiği ortak noktalar dışında bu iki edebiyat kendine has özellikler taşır. Özellikle 16. yüzyıl edebi ürünleri içerisinde mahallî hayat sahneleri, âdetler, kıyafetler, imparatorluğun askerî başarılarından ilham alan mecazlar ve tarihî olayları canlı olarak yansıtan samimi ve orijinal sanat eserleri vardır.

16. yüzyılda şiir dilinde yabancı kelime kullanma oranı artar. Ancak bu kelimelerin Türkçe cümle yapısı içerisinde kullanılması dikkat çekicidir. Bir yandan süslü, külfetli bir dil oluşurken diğer yanda 15. yüzyılda Sâfi ve Necâtî ile başlayan şiirde atasözleri ve deyimleri kullanma düşüncesi

devam eder. Arap, Fars edebiyatının etkisini kırma amacı sezilen bu uygulama, mahallîleşmenin belirgin özelliklerinden biridir (Küçük 2004: 240, 241).

Hurşîd ü Hâver'in yazıldığı 16. yüzyılın son çeyreğinde Arapça, Farsça kelimelerle kurulan Türkçe cümlelerin kullanıldığı klasik bir şiir dili yerleşmiştir. Dolayısıyla mesnevîde yabancı kelimelerin ağırlığı hissedilir. Ancak eserde uzun tamlamaların bulunduğu sanatlı beyitlere neredeyse hiç rastlanmaz. Mesnevînin tamamında sade bir üslup hâkimdir. Hatta bu kullanım atasözü ve deyimlerin yoğunlaşmasıyla mahallî üslup özelliklerini çağrıştırır.

Giriş bölümünde, şairin oğluna verdiği nasihatler, dostunun şaire nasihati ve daha sonra şairin kendi düşüncelerini okuyucuya aktarma şeklinde verdiği nasihatler yer alır. Asıl konuda ise kimi zaman kahramanların ağızından gençlere öğüt verme kimi zaman da olayın akışına müdahale ederek kahramanların davranışları hakkında yorum yapma şeklinde nasihat edilir. Özellikle bu bölümler, atasözü ve atasözü değerindeki *kelâm-ı kibarlar* yönünden oldukça zengindir.

Mesnevîde geçen deyimlerin sayısı da oldukça fazladır. Deyim kullanımı nasihat bölümlerinin yanı sıra kahramanların karşılıklı konuştuğu bölümlerde de yoğunlaşır.

Sade üslubun yanında mesnevînin içerisinde yer alan farklı nazım şekillerinde sanatlı bir üslup da göze çarpar. Ancak bu sanat kaygısıyla ağırlaştırılmış külfetli bir üslup değil 17. yüzyılda sınırları daha da belirginleşecek olan klasik üsluptur. Giriş kısmındaki kasidenin methiye bölümüne ait olan aşağıdaki örnekler, eserde az rastlanan uzun tamlamalarla yazılmış beyitlerdendir:

Olup kemâne-i ebrû-yı mâh-ı nev mihrâb / İdindi 'ıkd-ı süreyyâyı sübha-i ebrâr (368)

Getürdi kalbüme bir zât-ı çarh-kirdârı / Sürüş-ı 'âlem-i lâhût u muntehî-esrâr (370)

Şair, giriş bölümünde:

Mükerrer söylesem nola olup germ / Çün ugurlık degüldür eyleyem şerm (915)

beytinde uyardığı gibi eserinde pek çok kez tekrara düşer. Bulduğu bir mazmunu ya da söyleyişi farklı yerlerde tekrar etmekten kaçınmaz. Hamîdî'nin yeri geldiğinde kullandığı bu kalıp sözler, ona özgü bir üslup özelliği olmaktan ziyade onun hayal gücüne ve sözcük dağarcığına ilişkin bilgi verecek unsurlar olarak değerlendirilebilir. Örneğin "zuhal" gezegeninden bahsettiği pek çok yerde onu "siyahî Hintli"ye benzetir:

Zuhal kapunda hindû-yı siyeh-gûn / Hazînende güneş bir bedre altun (70)

Zuhal kapunda hindû-yı siyeh-dil / Biline bağlamış mehden celâcil (342)

Silah-dârun senün Behrâm-ı gerdûn / Zuhal bir hâdim-i Hindû siyeh-gûn (354)

Hamîdî, zaman zaman tekrara düşse de atasözü ve deyim kullanımlarıyla mesnevîsini zenginleştirmiş, özellikle hikâye kahramanlarının dilinden söylediği şiirlerle diğer nazım şekillerinde de başarılı olduğunu göstermiştir.

MESNEVİNİN İÇ YAPISI

Hikâye

Horasan şehrinin Müşterî Şâh isminde ay yüzlü, adaletli bir padişâhı vardır. Veziri hükümdarın evlenmesi gerektiğini düşünür ve ona Rum kayserinin kızı Kamer Bânû'yu anlatınca şâh, kıza âşık olur. Vezir hemen Pertev isimli hizmetçisini pek çok altın ve bir mektupla Rum kayserine gönderir. Kayser, Müşterî Şâh'ın meziyetlerini beğenir ve kızını ona verir. Dügünler yapılır ve sevenler kavuşur.

Müşterî Şâh, karısıyla mutludur, ama evlat özlemi çekmektedir. Allah'a bunun için yalvarır. Bir gece yüz rekât namaz kılar ve dua eder. Karısı o gece hamile kalır. Bir kız çocukları olur, adını Hurşîd Bânû koyarlar.

Müşterî Şâh, kızının hayatının nasıl olacağını öğrenmek için bir filozof çağırır. Filozof remil bakmaya başlar. Gördükleri karşısında üzülür. Her ne kadar güzel bir kız olsa da Şâh'ın başına kıyamet koparacağını, onun yüzünden kara yüzlü bir mağribînin şark diyarından üzerine asker göndereceğini, Behram heybetli ay yüzlü birinin ona yardımcı olacağını, kızının o kişiyi seveceğini, onun da Hurşîd Bânû'yu koruyacağını söyler.

Şâh bu sözleri duyunca gamlanır, kederlenir. Kamer Bânû Şâh'ın kederlendiğini görünce bebeği aç bırakarak öldürmeyi teklif eder. Birkaç gün sonra da Şâh'a bebeğin ölüm haberini verir. Kocasına oyun eden Kamer Bânû, şehirde yeni ölmüş bir kız çocuğuna kendi bebekleri gibi cenaze merasimi yaparken Hurşîd'i dadısı ve lâlâsına emanet ederek Zevra şehrindeki sarayına gönderir. Dadılar Hurşîd'i güzele büyütürler. Hurşîd on dört yaşına gelir. Saraydan dışarı çıkmak ister. Lâlâ itiraz eder. Ancak genç kızın ısrarlarına daha fazla dayanamaz. Diğer kızlarla birlikte bağa gezmeye giderler. Oradan geçmekte olan bir bahçıvan, gazel okuyan Hurşîd'in sesini duyar ve ona âşık olur.

Müşterî Şâh ava çıktığı bir gün mecnuna dönmüş bahçıvana rastlar. Şâh'ın yanında gammaz bir adamı vardır. Bu gammaz Hurşîd'in aslında yaşadığını, Kamer Bânû'nun oyun ettiğini ve Hurşîd'in sergüzeştini bir bir anlatır. Bahçıvanın da Hurşîd'in aşkından bu hâle geldiğini söyler. Müşterî Şâh çok hiddetlenir. Azad, Şadi ve Güşâdî isimli adamlarını yanına alıp Hurşîd'in kasrına gider. Kapıda lâlâyı görür ama amacını belli etmez. Kızını çağırır. Hurşîd babasının yanına gitmek için hazırlanmaya başlar. Peçesini açtığı sırada Azad, Hurşîd'i öldürmek üzere odasına girer. Ancak kızı gördüğü anda ölür. Şâh, sırayla Şadi ve Güşâdî'yi de gönderir. Ancak onlar da Hurşîd'in karşısında fenalaşıp bayılırlar. Şâh son çare olarak kendisi gider ama o da kızını görünce bayılır. Hurşîd, gülsuyuyla babasını uyandırır. Şâh, Hurşîd'den af diler ve birlikte saraya dönerler. Şâh, Hurşîd için ayrı bir saray yaptırır.

Müşterî Şâh'ın Hurşîd'i öldürmek üzere gönderdiği üç kişiden biri ölür ikisi aklını kaybeder. Bunlardan biri de çöllerde ölür. Diğeri diyar diyar gezer. Hurşîd'in aşkından aklını kaybeden adam Maverâünnehr'e gelir, yolda gazeller okur. Orada bir nakkaş bulup ona Hurşîd'in resmini yaptırır.

Maverâünnehr'in hükümdarı Keyvân Şâh'ın Hâver isimli bir oğlu vardır. Hâver bir gün arkadaşlarıyla gezmeye çıkar. Gezerken elinde Hurşîd'in tasviri olan âşığı görürler. Âşık bir gazel okur ve âh Hurşîd diye ağlar. Hâver, Hurşîd'in suretini görür görmez âşık olur. Yanına bir kaç heybe mücevher alıp Hurşîd'i bulmak üzere hemen yola çıkarlar. Süratle Herat'a, Hurşîd'in sarayına varırlar.

Hâver ve arkadaşları Hurşîd'in kasrının karşısındaki imarette ağırlandırlar. Hâver sabah atına biner ve Hurşîd'in balkonuna karşı atıyla oyunlar oynar.

O sabah penceresinden bakan Hurşîd de Hâveri görür ve âşık olur. Onu sarayına davet eder. Karşılıklı olarak bir araya gelmelerinden duydukları mutluluğu anlatırlar. Aralarında hicab perdesi kalkar, iki sevgili sarılırlar.

Hurşîd'in mecnunu yine çölden çöle şehirden şehre gezerken Tatar ülkesinin başkentine gelir. Ülkenin padişâhı Güci Han isminde yaşlı bir kimsedir. Mecnunun durumu kulağına gider. Meğer Han daha önceden Hurşîd'in güzelliğini duymuş. Mecnundan da dinleyince Hurşîd'e iyice âşık olur ve evlenmek ister. Mücevherler hazırlatır. Bir mektup yazar. Cabir isimli adamıyla Horasan'a gönderir. Şâh mektubu okuyunca çok sinirlenir. Cevap olarak sert bir mektup yazar. Mektubu alan Güci Han çok sinirlenir ve askerlerine savaş çağrısı yapar, kalabalık bir ordu toplar.

Turkish Studies

Haberi alan Müşterî Şâh da hemen askerlerini hazırlar. Güci Han'ın ordusunu konaklattığı yere varır, ordugâhını kurar. Çok şiddetli bir savaş olur. Tam Allah'tan meded isterken akşam davulu çalınır ve savaşa ara verilir.

Hâver çıkan savaştan haberdar olunca, çok üzülür. Aklına hile yapmak gelir ve Güci Han'a bir elçi gönderir. Elçiye verdiği mektupta Hurşîd'in ağzından Han'a övgüler düzer. Eğer davet edilirse yanında birkaç cariyeyle hizmetine gideceğini söyler. Tek şartının kendisiyle yalnız kalmak olduğunu ilave eder.

Han mektuba çok memnun olur. Çadırını boşaltır, temizletir, hazırlar. Hâver cariye kılığına girer. Hurşîd'le birlikte Han'ın huzuruna çıkarlar. Hurşîd, Hâver'den sakilik yapmasını ister. Hâver şaraplarına ilaç katar ve ikisi dışında herkes uykuya dalar. Fırsattan istifade Han'ın kafasını kesip Müşterî Şâh'ın menziline varırlar. Ertesi sabah başsız kalan Tatar ordusu birbirine girer ve savaşı kaybeder.

Hâver mızrağının ucuna Han'ın kellesini takıp Müşterî Şâh'ın dergâhına varır. Asıl kimliğini saklayarak gurbette gezdiğini, aşka düştüğünü ve bir ümit Güci Han'ın kellesini getirdiğini söyler. Müşterî Şâh onu ödüllendirmek için kıyafet ve mücevher getirilmesini emreder. Ancak şehzadenin bunlara rızasının olmadığını farkeder. Meğerse Şâh bir zaman Han'ın başını getirene Hurşîd'i vereceğini buyurmuş. Hâver de bunun üzerine gidip Han'ın başını almış. Ancak vezir bu isteği kabul etmez. İkna edemeyeceğini anlayan Hâver, onlara Maveraünnehr'in sultanı Keyvân Şâh'ın oğlu olduğunu söyler. Müşterî Şâh biraz yumuşar. Veziri de Hâver'e babasının emsalsiz bir mücevheri olduğunu, o mücevheri getirdiği zaman isteğine ulaşacağını söyler.

Hâver hemen selam verip yola çıkar, mevsim değişir, yaz gelir. Bir çöle varır. Çölde yanında gezmeye başlayan bir köpekle arkadaşlık eder. Sahralarda ağlayarak gezerken büyük bir nehirle karşılaşır. Nehrin üzerinde de büyük bir gemi vardır. Hâver bu gemiye biner. Yolcuların içinde Şehvâr adlı bir bilgin vardır. Hâver'in kim olduğunu sorar. Hâver de başından geçenleri tek tek anlatır. Şehvâr, Hâver'i el üstünde tutar, güzelce ağırlar. Şehvâr'ın ilgisi karşısında onu kendisine sevgili edinir.

Ertesi sabah güneş doğduktan sonra sert rüzgârlar esmeye başlar, büyük bir fırtına çıkar. Dalgaların arasında kalan geminin önce yelkenleri sonra da kendisi parçalanır. Suya düşerler. Hemen bir tahtaya tutunurlar, umutsuzca sonlarını beklerken bir dalga Hâver ve Şehvâr'ı kenara atar. Kendilerine sığınacak bir mağara bulurlar.

Mağaranın yakınlarında bir şehir vardır. Hâver elindeki mücevherlerden birini Şehvâr'ın eline verir ve onu pazara gönderir. Üzerindeki altınlı kaftanı ve mücevheri satıp bir ejderha başlı asa ve kalender tacı almasını söyler. Böylelikle biraz kalender dervişi şeklinde gezeceğini söyler.

Hâver mağarada yalnız kalır. Bu esnada bütün vücudu siyah kıllarla kaplı, gözleri ateşten kara duman gibi siyah yüzlü bir cadı mağaraya gelir. Şehzade onu görünce şaşkınlıktan düşer bayılır. Gözlerini büyük bir kasır içinde açar. Kasır büyük ve görkemlidir ama içi çok pistir. Karşısında da cadı oturmaktadır. Şehzadeye Hurşîd'i unutmamasını ve onunla birlikte olmasını teklif eder. Cadı sinirlenir ve sihirle Hâver'i ceylana dönüştürür.

Şehvâr ise şehirde alışverişini tamamlar ve Hâver'i bıraktığı mağaraya geri döner. Ancak onu bulamaz. Hâver'in adını sayıklayarak mağaradan çıkar. Ağlayarak gezerken gül bahçesi içinde bir çeşme görür. Orada abdest alır ve hacet namazı kılar. Namazı tamamladığında hemen yanında bir pîr belirir. Ona üzülmemesini söyleyerek altın bir yüzük verir. Karşısına cadı ya da dev çıkarsa onlara yüzüğü göstermesini, mührü gören devlerin toprak olacağını söyleyerek bir anda kaybolur.

Yüzüğü alıp ilerlerken yolu karanlık ve korkutucu bir vadiye düşer. Yüzüğü vadiye doğru tutunca ortam bir anda aydınlanır. Vadiden geçip ucu görünmeyen ormanlık bir alana varır. Ormanın içinden kükreyen bir aslan çıkar. Yüzüğü gösterince sihir bozulur ve aslan çirkin, iğrenç suratlı bir cadıya dönüşür. Cadı hemen ortadan kaybolur. Gündüz olunca dağa doğru bir yol açılır. İsmi *Kûh-ı Endûh* olan dağın üzerinde büyük bir mağara vardır. Mağaranın içinde de dağ gibi heybetli ve korkunç bir ejderha görünür. Ağzından ateşler saçan, kükremesiyle felekleri titreten bu ejderha Şehvâr'ı hiç etkilemez. Çünkü elindeki yüzük sayesinde ejderhadaki sihir de batıl olur ve ejderha yine cadıya dönüşür. Şehvâr dağın tepesine doğru çıkmaya başlar. Dağdaki mağaranın içinden bütün azametiyle, pis, çirkin yüzlü, insan yiyici cadı çıkar. Şehvâr yüzüğünü gösterince sihir yine batıl olur ve gözünün ferî gitmiş, kaşları dökülmüş, saçları beyazlamış bir cadıya dönüşür. Şehvâr kılıcıyla mağaranın içine kaçan cadıya saldırır ve onu öldürür. Ardından Hâver'i tutsak edildiği yerden kurtarır.

Hâver ve Şehvâr o dağdan ayrılıp yola düşerler. Karşılarında Ferruḥşad-ı Nasır'ın toprağı misk ü anber, taş kirmızı lal olan şehri belirir. Hâver ve Şehvâr bu şehre girerler. Hâver güzel sesiyle bir gazel okur. Hâver'in gazelini güller, bülbüller ve bütün şehir halkı duyup hayran kalır. Nasır Hâver ve Şehvâr'ı meclisine davet eder. Meclis devam ederken şehzadenin çok kıymetli yüzüğü kaybolur. Hain bir adam yüzüğü bir elmanın içine koyup, koynuna saklar. Şehzadeye gelir ve Şehvâr'ı işaret ederek yüzüğü onun elinde gördüğünü söyler. Şehvâr'ı derdest ederler. Şehzade onları, mümin ile münafığı geceleyle gündüz gibi ayıran "Âyîne-i Eşkâl"e gönderir. Âyîne-i Eşkâl, duvarları altın işlemeli, içi Çin Nigâristanı'ndan getirilmiş suretlerle dolu bir kasırdır. İçeri elinde parlak ayna taşıyan bir güzel girer. Ay yüzlü güzel aynayı gelen cemaate karşı tutar. Şehvâr'a iftira atan adamın sureti aynaya yansınca yüzüğün onda olduğunu söyler. Hemen haini tutup elbiselerini soyarlar, koynunda elma bulurlar. Elmayı ikiye böldüklerinde yüzük ortaya çıkar. Haini orada asarak cezalandırırlar.

Hâver, kalender dervişi olmak ister. Şehvâr, Hâver'in üzerindeki kıyafetleri çıkarıp ona beyaz aba giydirir. Altın sarısı saçlarını da dağıtır. Kulağına küpe takar, başına bir kalender tacı giyer, bir eline ejder başlı bir sopa, diğerine gül gibi bir defter alır. Şehvâr da beyaz keçe giyinir, HâverŞehvâr'ın vücuduna kesikler atar. Sonra yola düşerler. Şehr-i Fîrûz adlı büyük bir şehre varırlar. Hâver gül yapraklarından yapılmış defterini açar ve gazel okumaya başlar. Onu duyanlar o kadar hayran kalır ki başından aşağı paralar, mücevherler dökerler. Şöhreti şehrin padişâhına kadar uzanır. Şâh Fîrûz, duyduklarından Hâver'e âşık olur. Meclisine getirtir. Hâver'i görünce güzelliğine hayran olur. Hâver gazeller okur. O okudukça Şehvâr âh eder. Padişâh Şehvâr'dan hiç hoşlanmaz, huzurundan kovar. Şehvâr, adaletsiz davrandığı için Şâh'a isyan eder. En sonunda sabredemez ve kimliklerini açık eder. Durumu anlayan Şâh, Hâver'e ikramlarda bulunur. Hâver, Fîrûz'a teşekkür eder ve başından geçenleri bir bir anlatır. Sonra da babasının yanına gidip halini anlatmak ve mücevheri alıp Hurşîd'e kavuşmak istediğini söyler. Fîrûz, gitmesine izin verir.

Hâver, Şehvâr ile birlikte Maveraünnehr'e doğru ilerler. Herkes, onu karşılamaya çıkar. Babası oğlunu görünce ayağa kalkar, kucaklar. Hâver'e nerelere gittiğini, ne halde olduğunu sorar. Hâver de başından geçenleri kısaca anlatır. Babasına yalvararak o mücevheri kendisine vermesini ister. Sultan taşı oğluna verip Hurşîd'e iletmesini söyler. Yanına bin köle, üzerleri altın ve gümüşle doldurulmuş bin deve, bin at, iki bin Arap atı ve birçok hazine verir. Hâver, Hurşîd'in memleketine doğru yola çıkar. Babası ayrıca Müşterî Şâh'a bir mektup yazıp veziriyle gönderir.

Sonunda Hurşîd'in memleketine ulaşırlar. Müşterî Şâh, onu büyük bir sarayda misafir eder, şerefine ziyafetler düzenler.

Ertesi sabah Hâver hazinesinden birkaçını açar ve hediyeler hazırlar. Şebçerâğı da kıymetli bir kutuyla birlikte lal tabağa koyup Şehvâr'ın eline verir. Hazırlanan hediyeler Hurşîd'in mehri

Turkish Studies

olmak üzere Müşterî Şâh'a götürülür. Hâver, babasının selamını ve mektubunu iletir. Şâh, vezirine mektubu okutur. Keyvân Şâh, mektubunda Hurşîd'i Hâver'e istemektedir. Mektup okunup bittikten sonra şebçerâğı Şâh'a arz ederler. Şebçerâğın ardından getirilen bütün hediyeler de sunulur.

Hâver nevrüz günü babasının vezirini ve Şehvâr'ı huzuruna çağırır. Düğün hazırlıklarına başlamalarını ister. Ziyafetler verilir. Hurşîd ile Hâver muratlarına ererler.

Birkaç gün sonra Hâver, Şâh'ın huzuruna çıkıp babasının hasta olduğunu, başka kardeşi de olmadığını, babasını görmeye gitmek istediğini söyler. Şâh Hâver'e izin verir, Hurşîd'i de gözlerinden öper ve yolcu eder.

Keyvân Şâh'ın hastalığı gittikçe şiddetlenir. Doktorlar çare bulamazlar. Son anlarında Hâver'i yanına çağırır ve tahtını ona bıraktığını söyler, devlet yönetimiyle ilgili nasihatler verir. Kısa bir süre sonra da vefat eder. Hâver, babasının yerine tahta çıkar. Şehvâr'ı da vezir yapar.

Horasan mülkünden Müşterî Şâh'ın ölüm haberi gelir. Hurşîd Bânû'dan başka evladını olmadığı için onun adına nevbet vurulur, para bastırılır.

Hurşîd ve Hâver sonbahar gezisi için bahçeye giderler. Su kenarına otururlar. Birlikte oldukları için Allah'a şükrederler. Uykuya yatarlar. Uyanınca Hâver, ilginç bir rüya gördüğünü söyler. Rüyasında Hurşîd'le birlikte cennettedir. Hurşîd de benzer bir rüya görmüştür. Güzel bir rüya olduğunu söyleyip şükrederler. O anda Hâver hastalanır. Hurşîd'e son sözlerini söyler ve vefat eder. Hâver'in ölümü üzerine herkes yas tutar. Hurşîd de kendini yerden yere vurur. Yalvarıp Hâver'in mezarını açtırır. Yakasını yırtarak Hâver'in üzerine düşer ve orada ölür.

Vaka Kurgusu

Mesnevinin hikâyesi iki ana bölümden oluşur:

1. Hurşîd'in doğumu ve büyümesi
2. Hâver'in Hurşîd'e kavuşabilmek için verdiği mücadele

Bu bölümlerin ilkinde Hâver hiç yer almazken daha hacimli olan ikinci bölümde Hâver Hurşîd'e bağlı olarak ortaya çıkar. Hikâyenin yaklaşık ilk 150 beyti Hurşîd'in babası Müşterî Şâh ve annesi Kâmer Bânû'nun tanışıp evlenmelerine ayrılmıştır. Bu kısım kendi içerisinde:

Güçlü ama yalnız padişâh > Görmeden âşık olma > Kavuşma

olarak belirlenebilecek üç noktadan oluşur. Kavuşma sonrasında çocuğu olmayan padişâh motifleriyle birlikte mesnevinin asıl kahramanlarından Hurşîd ortaya çıkar.

İlk bölümün hareket noktaları şöyledir:

Çocuğu olmayan padişâh > Doğan kız çocuğunu uğursuz olduğu düşüncesiyle ölüme terk etme > Annenin çocuğu gizlice büyütmesi > Babanın kızına kavuşması.

Hurşîd'in anlatıldığı ilk bölümde olaylar arasında organik bir bütünlük olduğu görülür. Yani olaylar sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmıştır (Çetin2003: 243). Örneğin, müneccimin verdiği haber üzerine Hurşîd ölüme terk edilir. Buna katlanamayan annesi kızını gizlice büyütür. Ya da Hurşîd'in aşkıdan mecnun olan Güşâdî, elinde onun resmiyle dolaşır. Bu resmi gören Hâver, ona âşık olup memleketi terk eder vs.

Hâver'in mücadelesinin anlatıldığı ikinci bölümün hareket noktaları ise şöyledir:

Akıllı şehzade > Resimden görüp âşık olarak sevgilisini aramaya başlama > Memleketten ayrılma > Sevgiliyle buluşma > Savaş > Sevgiliden ayrılma > Başka bir dost edinme > Fırtınalı

Turkish Studies

denizden kurtulma > Büyücü cadıyla mücadele > İftiraya uğrama > Kılık değiştirme > Memlekete ulaşma > Değerli taşı alıp sevgiliye dönme > Sevgiliye ve saltanata kavuşma > Ölüm.

Görüldüğü gibi hikâye olay örgüsü yönünden oldukça zengindir. Hâver'in karşılaştığı olaylar, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değildir, mekanik bir bütünlük gösterir. Yani bir olay biter ardından ondan bağımsız başka bir olay başlar (Çetin 2003: 246). Hâver şebçerâğı almaya giderken önce denizde fırtınaya tutulur. Oradan kurtulduktan sonra cadı tarafından kaçırlır. Oradan da kurtulur fakat misafir oldukları şehirde Şehvâr'a iftira atılır.

Hamîdî, mesnevide merak unsurunu canlı tutmak için hem birbirini izleyen olaylar zinciri kurmuş hem de kahramanı birbirinden bağımsız olaylarla karşılaştırarak olay örgüsünü renklendirmiştir.

Kahramanlar

Hacimli bir mesnevi olan *Hurşîd ü Hâver* hem olay örgüsü hem de kişi kadrosu yönünden zengindir. Eserin asıl kahramanları Horasan hükümdarının kızı Hurşîd ve Maverâünnehr hükümdarının oğlu Hâver'dir. İki ana bölümde değerlendirdiğimiz mesnevinin ilk bölümü Hurşîd üzerine kurulmuştur. İkinci bölümde ise Hurşîd'e âşık olan Hâver'in ona kavuşmak için çıktığı yolda başından geçenler anlatılır. Her ne kadar Hurşîd'e bağlı olarak mesneviye girmiş olsa da hikâyenin ağırlıklı kısmı Hâver'in maceralarına ayrılmıştır. Mesnevideki diğer kahramanlar ise ana kahramanlara yardımcı ya da engel olarak hikâyeye dahil olurlar. Şâhıs kadrosu genellikle normal insanlardan oluşsa da cadı ve pîr gibi olağanüstü özellikler sergileyen kahramanlar da vardır.

Mesnevinin birinci derecedeki vaka kahramanları Hurşîd ve Hâver'dir. Hikâyenin başından sonuna kadar kahramanların yanında olan yardımcıları ise 2. derece kahramanlardır. 3. derecede hikâyeye kısa süreli dahil olup olaylar üzerinde yönlendirici etkisi olan, 4. derecede ise dekoratif kahramanlar bulunmaktadır:

1. Derece asıl kahramanlar

Hurşîd ve Hâver

2. Derece yardımcı kahramanlar

Şehvâr, Dadı ve Lâlâ

3. Derece yardımcı kahramanlar

Müşterî Şâh, Kamer Bânû, Keyvân Şâh, Vezir, Filozof, Güşâdî, Güci Han, cadı, pîr, Ferruh Mirza, Şâh Fîrûz

4. Derece dekoratif kahramanlar

Haberciler, arkadaşlar, muallim, hâin, devlet erkânı...

Hurşîd

Hurşîd, mesnevide ilk olarak “çocuğu olmayan hükümdar” Müşterî Şâh'ın bu özlemini gideren bebek olarak karşımıza çıkar. Şair, kahramanın büyürken geçirdiği aşamaları hem fiziksel hem ruhsal dünyasını tasvir ederek tek tek okuyucunun gözünde canlandırır.

Hurşîd, dadı ve lâlâ tarafından büyütülür. Büyüdükçe güzelleşir. Bir muallimden ders alıp ilmî yönünü de geliştirir. Ancak Hâver'le karşılaştığı zaman zaafı da ortaya çıkar. Hâver'le ilk karşılaşmalarında yakınlaşmaya çalışarak hafifmeşrep bir kadın görüntüsü çizer. Fakat daha sonra Hâver'in yakınlaşma teklifine karşı çıkararak iradesine hakim olur. Hâver, şebçerâğı alıp gelene kadar onu bekleyerek sadakatini de ispat eder.

Hurşîd, güzelliği, zekâsı ve yetenekleriyle idealize edilse de zaafı olan ve sık sık nasihat dinlemek zorunda kalan genç bir kadındır. Ancak ilk gençliğindeki heyecanlı günlerinden sonra şairin istediği kişiliğe bürünür ve hem iffetini muhafaza hem de kocasına bağlılık konusunda ideal çizgiye ulaşır.

Hâver

Mesnevîde Hurşîd'e bağlı olarak varlık gösterir. Bu nedenle metinde onun doğumu, büyümesi, eğitimi gibi hususlardan bahsedilmez. Yalnızca kalıplaşmış güzellik mazmunlarıyla kahramanın dış görünüşü anlatılır. Hâver'in görünüşünden başka belindeki hançer ve elindeki kılıç da tasvir edilerek savaşı yönüne değinilir.

Eserde Hâver'in dış görünüşüyle ilgili dikkati çeken en önemli husus kahramanın sarı saçlı olmasıdır. Bilindiği gibi divan şiirinde sevgili tipi genellikle siyah saçlıdır. Sarı saçlı sevgili örnekleri ise 18. yüzyıldan sonra karşımıza çıkar. Hasibe Mazıoğlu Nedim üzerine yaptığı çalışmasında *sarı saçlı sevgili* fikrinin Nedim'in divan şiirine getirdiği yeniliklerden biri olduğunu söyler (Mazıoğlu 2012: 64)⁷. Mesnevîde Hâver, ismine uygun olarak güneş gibi sarı saçlı tasvir edilir:

Ol altun başlu sırma saçlu mehveş / Gezer gün gibi ser-gerdân pür-âteş (4072)

Hikâyeye Hurşîd'e duyduğu aşkla dâhil olan Hâver, âşık olduğu kadına ulaşmak için ailesini ve memleketini terk eden genç bir adam, sadık bir âşık, verdiği sözü yerine getirmek için türlü maceralara girmekten çekinmeyen, ancak zorluklar karşısında yardıma ihtiyaç duyan, realize edilmiş bir kahramandır.

Şehvâr

Yardımcı kahramanların ilki olan Şehvâr, hikâyeye Hâver'in deniz yolculuğu sırasında katılır. Âşıklarla beraber dünyanın dört bir tarafını gezmiş âlim bir kişidir (4111). Şair, kahramanın fiziksel özelliklerinden ziyade bilginliği üzerinde durur. Bu yönüyle Şehvâr, Hâver'in zorlu yolculuğunda ona yol gösterip yardımcı olabilecek niteliklere sahiptir.

Dadı ve Lâlâ

Hurşîd'in doğumundan itibaren yanında olup onu koruyan kollayan, kendisine zarar verecek şeyler yapmasını engelleyen kişilerdir. Yardımcılık ve koruyuculuk rollerini paylaştıkları için onları birlikte ele almak uygun olacaktır. Hurşîd'in hareketli geçen gençlik günlerinde kimi zaman verdikleri nasihatlerle onu iyiye yönlendirmeye çalışır, kimi zaman da Hâver'le haberleşmesine yardımcı olurlar. Hurşîd, olgunlaşıp ideal kadın mertebesine eriştikten sonra dadı ve lâlânın rolü biter.

Müşterî Şâh

Mesnevî Müşterî Şâh'ın hikayesiyle başlar. O da diğer kişiler gibi zaafı olan idealize bir kahramandır. İyi bir hükümdar, başarılı bir komutan, sevgi dolu bir babadır. Çabuk hiddetlenebilen ve galeyana gelmeye meyilli yapısı yüzünden sonradan pişman olacağı kararlar verir. Bununla birlikte Hâver'in yolculuğa çıkmasına sebep olduğu için hikâyede önemli bir konumdadır.

Kamer Bânû

Rum Kayserinin güzel kızı ve Hurşîd'in annesidir. Mesnevîde etkin olarak rol almasa da hikâyenin dönüm noktalarına etki edecek hamleleri o yapar. Hurşîd'in öldüreceğini söyleyip

⁷ Sarı saçlı sevgili tipi 16. yüzyıl şairlerinden Hamdullah Hamdî'nin divanında da görülür:

Sarı saçlar yirinden külli kopmuş / Çeyanlar yemiş ol şeker zebânı (Özyıldırım 2017: sf.n.y., 165 nolu gazel)

saklaması ve Hurşîd'le Hâver'i evlendirmek konusunda kararsız kalan Müşterî Şâh'ı ikna etmesi gibi yerinde müdahalelerde bulunur.

Keyvân Şâh

Maveraünnehr'in hükümdarı ve Hâver'in babasıdır. Mesnevide oğluna maddi ve manevi destek olan örnek bir baba rolündedir.

Yukarıdakilerin dışında hikâyede vezirler Müşterî Şâh'ı yönlendirerek; filozof hikayenin başında Hurşîd'in akıbeti hakkında bilgi verip sonlarında devlet yönetimi hakkında Hâver'e nasihatlerde bulunarak; Güşâdî, Hurşîd'in adını ve güzelliğini diyar diyar anlatarak; Güci Han, Hurşîd için Müşterî Şâh'la savaşarak; cadı Hâver'i tutsak edip yolculuğunu uzatarak; pîr Şehvâr ve Hâver'i cadının elinden kurtararak; Ferruh Mirza ve Şâh Fîruz, Hâver'in yolculuğu sırasında farklı deneyimler yaşamasına sebep olarak hikâyeye yardımcı olurlar.

Bunların yanı sıra Kamer Bânû'yu babasından istemek için gönderilen Pertev, Güci Han'ın elçisi Cabir, Müşterî Şâh'a Güci Han'dan haber getiren Garran, Hâver'in şehre gelişini hükümdara duyuran isimsiz habercilerle Hurşîd'i ilmi yönden yetiştiren muallim, Hâver ve Hurşîd'in arkadaşları, devlet erkânı ve Hâver'in gezdiği şehirlerde ondan bahsedip güzelliğini dilden dile dolaştıran halk mesnevinin dekoratif kahramanlarıdır.

Muhteva

Ahlâkî Unsurlar

Hurşîd ü Hâver, içerisinde yer alan dînî, ahlâkî ve sosyal hayata ilişkin öğelerle zengin bir içeriğe sahiptir. Özellikle şairin hem mesnevinin girişinde müstakil başlıklar altında hem de asıl hikâye kısmında yeri geldikçe verdiği nasihatler dönemin ahlak anlayışı ve kadınlara bakışımı yansıtmaları bakımından önemlidir.

Hamîdî, giriş bölümünde kendisine ve oğluna verdiği öğütlerde iyi insan olmanın gerekleri üzerinde durur. İyi bir insan dünyanın geçiciliğini, asıl yurdunun ahiret olduğunu unutmaz ve fânî dünya için değil ebedî âlem için çalışır:

Gerekse ahiret dünyâdan el çek / İkinden geç biri olsun senün tek (520)

İyi insan tatlı dilli olmalı, yalandan ve yalancılardan uzak durmalıdır:

Egerçi kim gönül genc-i nihândur / Kilid ammâ ki ol gence zebândur (481)

Kabûl etme sakın lafz-ı dürûgı / Müzeyyef akçenin olmaz fûrûgı (484)

Kişi başkalarına dayanarak bir yerlere gelmeye çalışmamalı, kendisi kazanmalıdır:

Sakın eller eliyle bulma devlet / Sen öz fazlunla bul elden fazîlet (490)

İyi insan sır tutmasını bilendir. Duyduklarını dağın yankılanması gibi etrafa yaymaz, değirmen taşı gibi öğütmez:

İşitdügünü nakl itme çü kühsâr / Öğütme bulduğunu âsiyâvâr (587)

İyi insan haramdan ve şaraptan uzak durur, *zenpârelik*ten sakınır, kadınlardan zarar görmektense bekâr kalmayı tercih eder:

Yüzündür rûşenâ-yı çeşm-i rûşen / Gözüm nûrı sakın zen-pârelikden (652)

Neden haram zene pâ-beste olmak / Ne hoşdur dâmdan vâreste olmak (667)

Turkish Studies

Türk kültüründe, İslâm'ın kabulüyle kendimizi içerisinde bulduğumuz Arap, Fars ve Hint geleneklerinin etkisiyle erkeklere dış dünyayla temas kurma kadınlara ise evi çekip çevirme rolleri verilmiştir (Günay 2000: 4). Kadının toplumdaki bu görünüşü elbette edebî eserlere de yansımıştır. *Hurşîd ü Hâver*'de kadının fiziksel özelliklerinden çok ahlâkî özelliklerine değinilir. Kadın ayıptan uzak olmalı, nâmahreme bakmamalı, iffetli ve ismetli olmalıdır:

Alursan şol zeni al nola makbûl / Ki ayb u ârdan ârî ola ol

Hem ola sürme-i iffet gözinde / Dahı gül-gûne-i ismet yüzinde (670-671)

Ağzından tatlı sözler dökülmelidir. Tatlı dilli olan kadın evini cennet gibi yapar. Ama kötü huylu kadın evini zulmete çevirir:

Olursa hâne âbâdân u zen yâr / Yirün cennet kılur dîdâr-ı dil-dâr

Kılur zulmet yerin her rûz u her şeb / Zen-i bed-hûydan sen sakla yâ Rab (677-678)

Evlenilecek kadın mutlaka genç ve güzel olmalıdır. Kadın 14 yaşındayken makbuldür. 20 yaşına geldiğinde emsalsizdir. Ancak 30 yaşındaki kadının ölüsü dirisinden yeğdir:

Çü deh sâle ola duhter güzeldür / Çü sâl-i bitse vara bî-bedeldür

Otuzda yeg hayâtından memâtı / Niderler ola bir ümmü'l-benâtı (662-663)

Kadın kocasına itaat etmeli, onun kazanıp getirdiğine rıza göstermelidir:

İtâat eylerisen kethudâna / Anı bil tâat eylersin Hudâna (6045)

Eger kim tûşe-dâr olmazsa şevher / Kanâat eylemekdür sana zîver (6052)

Sosyal Hayata Ait Unsurlar

Hem olay örgüsü hem de kişi kadrosu yönünden zengin olan *Hurşîd ü Hâver*'de pek çok sosyal hayat unsuru da bulunmaktadır. Ancak mesnevinin telif olup olmadığı sorusu ve *Hurşîd ü Ferahsâd*'la olan ortak noktaları dolayısıyla şairin İran kaynaklı başka bir mesneviden etkilenmiş olma ihtimali düşünüldüğünde eserde yer alan sosyal hayat unsurlarının 16. yüzyıl Osmanlı toplumu hayatını ne kadar yansıttığı tartışılabilir. Fakat yine de eserin, yazıldığı dönem hakkında ipuçları taşıdığı bir gerçektir.

Hikâyenin asıl kahramanları, hükümdar çocuğu olduğu için önce saray protokolüyle ilgili hususlar göze çarpar. Padişâh ilan edilme, divanın nasıl düzenlendiği, padişâhın ya da yüksek rütbeli bir kişinin nasıl selamlandığı, karşılandığı ve yolcu edildiği bilgilerine ulaşılabilir.

Hikâyenin ilk bölümünde Hurşîd'in gelişimi anlatılırken aldığı eğitimden de bahsedilir. Kahraman, harfleri öğrenerek başlar. On dört yaşına geldiğinde güzelliği gibi ilmi de kemale ulaşır ve dokuz felek, yedi gezegen, dört unsur, nefis-ruh, cevher-araz gibi konularda bilgi sahibi olur.

Müşterî Şâh ile Güci Han arasındaki savaş sahnesi, içerdiği savaş unsurları yönünden dikkat çekicidir. Müşterî Şâh'ın, kızını isteyen Güci Han'a hakaret dolu bir mektup yazması savaş sebebi olur. Askerlerin toplanması için ferman çıkarılır. Orduların yürüyüşü sırasında kırmızı alemler çekilir, naralar atılır, zurnalar ve neyler çalınarak ilerleyiş duyurulur. Ordular savaş meydanında karşılaşılır. Hükümdarlar ordularının önünde onları galeyana getirecek konuşmalar yaparlar. Savaş ne kadar şiddetli sürse de akşam davulu çaldığında savaşa ara verilir.

Hikâyenin gidişatına etki eden unsurlardan biri de mektuplaşmadır. Daha hikâyenin başında Müşterî Şâh, Kamer Bânû'yu babasından bir mektupla ister. Aynı şekilde Güci Han da Hurşîd'i bir mektupla ister. Ancak Müşterî Şâh'ın, Güci Han'ın isteğini sert bir dille reddettiği mektubu bir savaş

sebebi olur. Mektup metinlerine eserde yer verilmez. Ancak Hâver'in çölde köpekle yaptığı konuşma, Hurşîd'in bâdla yaptığı konuşma âşıkların birbirlerine gönderilmemiş mektupları niteliğindedir.

Eğlence de eserde yer alan sosyal hayat unsurlarındandır. Çeşitli vesilelerle eğlence meclislerinin kurulması, misafirlerin hamamda ağırılanmaları, düğün yapılıp şenlikler düzenlemesi dönemin sosyal hayatı hakkında ipucu niteliğindedir.

Eserde kahramanların giyim kuşamlarına da zaman zaman dikkat çekilir. Özel günlerde kahramanların giydiği kıyafetler ayrıntılı olarak tasvir edilir. Örneğin Hurşîd, ilk defa bahçeye eğlenceye çıkacağı gün altın işlemeli, etekleri incili gömlek ve kaftan giyer. Başına altın taç, üzerine siyah altınlı pelerin takar. Yüzüne renkli yaşmak örter. Elbisesinin altından ayakkabıları hilal gibi görünür. Ayaklarındaki halhalların sesi mutriblerin çingirakları gibi ses çıkarır. Yine aynı şekilde Hâver'in, Müşterî Şâh'a kendisini tanıttığı gün giydikleri de ayrıntılı olarak anlatılır. Ancak Hurşîd'den farklı olarak Hâver'in, kıyafetlerinin üzerinde taşıdığı savaş aksesuarları üzerinde durulur. O da baştan aşağı altın işlemeli kıyafetler giyer. Kahraman altın zırh, altın ok kuburu, altın ve gümüşten yapılmış kemer, keman, hançer ve üzerine kılıç duası işlenmiş kılıcıyla Müşterî Şâh'ın karşısına çıkmaya hazırdır.

Motifler ve Masal Ögeleri

Anlatıya dayalı edebi eserlerde ana hatlarıyla sabit kalan, hikâye etmenin en küçük unsuruna *motif* denir (Alptekin, 2009, s. 295). Bu en küçük unsurdan hareketle masallar ve diğer anlatıların tasnifine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılan en geniş ve önemli tasnif Stith Thompson'ın hazırladığı *Motif Index of Folk Literature*'dir (1955-58). Eserde motifler 23 ana başlık altında toplanmış⁸ bu başlıklar da kendi içlerinde alt başlıklara ayrılarak tasnif edilmişlerdir (Çobanoğlu 2015: 141). Masal ve halk hikâyesi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan *Motif Index*, diğer anlatı türlerinin incelenmesinde de kullanıma elverişlidir.

Divan edebiyatında çift kahramanlı aşk hikâyeleri neredeyse aynı yapı üzerine kurulur. *Hurşîd ü Hâver*'de yer alan motifler de pek çok mesneviyle ortaktır. Eserde yer alan motifler aşağıda verilmiş, motiflerin Thompson'ın *Motif Index*'inde buldukları yer dipnotlarda belirtilmiştir:

*Çocuğu olmayan padişâh*⁹

Mesnevide olaylar çocuğu olmayan padişâh motifi üzerine gelişir. Müşterî Şâh, insanın dünyada sahip olabileceği her şeye sahipken çocuk özlemi nedeniyle mutsuzdur (1087).

Aynı durum Hoca Mes'ud'un *Süheyl ü Nevbahâr*, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*, Lamiî'nin *Vâmuk u Azrâ*, Münîrî'nin *Mihr ü Müşterî* adlı mesnevilerinde de görülür (Levend, 1967, s. 81). Ancak hepsinin sonunda padişâh erkek çocuğa kavuşurken, *Hurşîd ü Hâver*'de Müşterî Şâh'ın kızı olur.

*Kehanet*¹⁰

Müşterî Şâh'ın uzun zaman sonra kavuştuğu kızının talihini anlamak için remil bakan müneccim, kızın babasının başına kötü işler açacağını söyleyerek kehanette bulunur. Babası da

⁸A. Mitolojik motifler B. Hayvanlar C. Tabu D. Sihir E. Ölüm F. Olağanüstülükler G. Devler H. Sınavlar, Denemeler, I. Akıllı ve aptal K. Aldatmalar L. Kaderin ters dönmesi M. Geleceğin tayini N. Şans ve Talih P. Toplum Q. Mükafatlar ve cezalar R. Esirler ve kaçaklar S. Anormal zulümler T. Cinsiyet U. Hayatın tabiatı V. Din W. Karakter özellikleri X. Mizah Z. Çeşitli motif grupları (Çobanoğlu 2015: 142).

⁹ Motif Index N825.1 (Çocuk sahibi olamayan kahramanlar)

¹⁰ Motif Index M361 (Geleceği önceden takdir edilen kahraman)

müneccimin sözlerinden hiç kuşku duymadan bu problemin çözümü için çareler aramaya başlar (1153-1171).

Aldatma/ Hile¹¹

Aldatma motifi mesnevide iki kez karşımıza çıkar. Bunların ilkinde Müşterî Şâh'ın Hurşîd'e zarar vereceğinden korkan Kamer Bânû, Hurşîd'i çok güvendiği lâlâsı ve dadısıyla gizli bir saraya gönderdikten sonra Şâh'a kızın öldüğünü söyler (1220-1230).

Diğerinde ise Müşterî Şâh ve Güci Han arasındaki şiddetli savaşı bitirmek ve Güci Han'ı öldürmek için Hâver, Han'a Hurşîd'in ağzından bir mektup yazar. Hâver kadın kılığında Hurşîd'le Han'ın otağına gider. İçkisine ilaç katıp Han'ı ve hizmetçileri uyuturlar. Han'ın kellesini alıp, geldikleri gibi kolayca çıkıp giderler (3300-3315).

Resimden görüp âşık olma¹²

Hurşîd'in aşkından diyar diyar gezen Güşâdî, Maverâünnehr'e gelince bir ressam bulur. Ona Hurşîd'in resmini yaptırır. Şehirde gezmekte olan Hâver, âşığın elindeki resmi görür ve Hurşîd'e âşık olur (2522-2528).

Cadı-büyücü¹³ ve Sihirli Yüzük¹⁴

Şehvâr ile sığındıkları mağarada, arkadaşının çarşıya gitmesi üzerine yalnız kalan Hâver'in karşısına bir cadı çıkar. Onu görünce korkudan bayılan Hâver'i alıp evine götürür. Kendisiyle birlikte olmayı reddeden genci bir ceylana dönüştürür¹⁵. Onu kurtarmaya gelen Şehvâr'ın önüne türlü engeller çıkarır, çeşitli kılıklara girerek onu korkutmaya çalışır. Cadı usta bir büyücü olmasına rağmen Şehvâr'ın elindeki tılsımlı yüzük karşısında aciz kalır (4259-4290).

Ödül¹⁶ ve Ceza¹⁷

Müşterî Şâh, Güci Han'ın başını getirene kızını vereceğini söyler. Ancak bu şartı yerine getiren Hâver'e kızını vermek istemez.

Şehvâr'a, Ferruḫşad-ı Nasır'ın meclisinde misafirken, Şâh'ın yüzüğünü çaldığı iftirası atılır. Şehvâr'ın ellerine kelepçe, boynuna zincir takılır. Ancak asıl suçlu ortaya çıkınca Şehvâr serbest bırakılır, iftiracı ve hırsız kişi ise hemen idam edilir.

SONUÇ

Hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Hamîdî, III. Murad dönemi şairlerindedir. Anadolu kazaskeri kâtiplerinden olan şairin bilinen tek eseri *Hurşîd ü Hâver*'dir. 6570 beyitlik bu hacimli eser yaklaşık 900 beyitlik bir giriş bölümüyle başlar. Şair bu bölümde farklı nazım biçimleri kullanarak eserini monotonluktan kurtarır.

Asıl hikâye bölümü 120 başlıktan oluşur. Başlıkların çoğu ya silinmiş ya da yazılmak üzere yerleri boş bırakılmıştır. Bu kısımda da şair farklı nazım biçimlerini kullanır. Özellikle kahramanların dilinden söylediği gazeller, hikâye akışı içerisinde duygu yoğunluğunu artırırken Hamîdî'nin şairlik yeteneği hakkında da ipuçları verir.

¹¹ Motif İndex K1760 (Aldatarak hile yapma)

¹² Motif İndex T11.2 (Resimde gördüğüne âşık olma)

¹³ Motif İndex F254.3 (Sihir yapan cadı)

¹⁴ Motif İndex F825 (Olağanüstü yüzük)

¹⁵ Motif İndex D1111.1.1 (İnsanın geyiğe dönüşmesi)

¹⁶ Motif İndex Q10 (Mükâfatlandırma)

¹⁷ Motif İndex Q211 (Öldürerek cezalandırma)

Mesnevinin içerisindeki tekdüzeliği kırmak isteyen şair yer verdiği farklı nazım biçimlerinde farklı vezinler kullanır. Eserde dokuz ayrı vezin uygulanmıştır. Vezin ve kafiye kullanımında oldukça başarılı olan Hamîdî'nin zaman zaman çoğu şair gibi Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde *imâle* yapmak, Türkçe kelimeleri *medli* okutmak, aynı kafiyeyi sık aralıklarla kullanmak gibi hatalara düştüğü de görülür.

Şair, eserin bütününde sade bir dil kullanır. Ancak araya yerleştirdiği farklı nazım şekillerinde dilin ağırlaştığı görülür. Mesnevinin hem giriş hem de asıl hikâye kısmında yer alan uzun nasihatler, özellikle atasözü, deyim ve kelâm-ı kibar kullanımı yönünden oldukça zengin bir malzeme içerir. Hamîdî'nin, bulduğu bir mazmunu ya da söyleyiş kalıbını tekrar tekrar kullanması da şairin hayal gücü ve sözcük dağarcığı hakkında bilgi verir.

Mesnevi olay ve kişi kadrosu yönünden de oldukça zengindir. İki bölümde incelenebilen asıl hikâyenin ilk bölümünde Hurşîd'in doğumu ve büyümesi, ikinci bölümde Hâver'in Hurşîd'e kavuşmak için verdiği mücadeleler anlatılır. Şâhıs kadrosu da kabaca asıl kişiler ve yardımcı kişiler olarak sınıflandırılabilir. Asıl kişiler Hurşîd ve Hâver'dir. Diğer kişiler ise asıl kahramanlara yardımcı ya da engel olarak hikâyeye dâhil olurlar.

Eser, saray protokolü, eğitim, savaş, mektuplaşma, eğlence, giyim gibi sosyal hayat unsurlarıyla çocuğu olmayan padişâh, kehanet, hile, resimde görüp âşık olma, cadı, sihirli yüzük, ödül-ceza ve rüya gibi motiflerle zenginleştirilmiştir.

Hurşîd ü Hâver, kahramanlarının isimlerini gök cisimlerinden seçerek yazma modasına uygun olarak verilmiş bir mesnevidir. Ancak eseri, Türk edebiyatında bir gelenek halinde yazılan *Mihr ü Mâh* tarzı eserler içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Hikâye kurgusundaki benzerlikler şairin *Hurşîd ü Ferahşâd*'dan etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir. İki mesnevi arasında yapılacak bir karşılaştırma *Hurşîd ü Hâver*'in, Türk edebiyatında başka bir örneği görülmeyen *Hurşîd ü Ferahşâd* mesnevisinin ikinci bir örneği olarak tespit edilmesi bağlamında önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Ali Berat (2009), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Anbarcıoğlu, Meliha (1983), Türk ve İran Edebiyatlarında *Mihr ü Mâh* ve *Mihr ü Müşterî* Mesnevileri, *TTK Belleten*, XLVII, 188, s. 1151-1189.
- Ayan, Hüseyin (1979), *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Erzurum: Atatürk Üniv. Yay.
- Aymutlu, Ahmet (1950), *Arûz – Türk Şiirinde Kullanılan Aruz Vezinleri ve Misalleri*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Cunbur, Müjgân (1985), *Ûdî ve Mâcerâ-i Mâh Adlı Eseri*, *Erdem*, I (1), s. 187-198.
- Çetin, Nurullah (2003), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi.
- Dilçin, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Günay, Umay (2000), İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi, *Milli Folklor*, 12(46), s. 4-9.
- İçli, Ahmet (2014), Cebrî'nin *Mihr ü Mâh*'ı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (9), s. 605-617.

- Kocaaslan, Havva (2009), *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt s. 1-233*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Köprülü, Mehmed Fuad (2004), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kutlar, Fatma Sabiha (2005), *Ûdî Mâ-cerâ-yi Mâh*, Ankara: Öncü Kitap.
- Küçük, Sabahattin vd. (2004), İlk Klâsik Dönem: Nazım, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 5, s. 222-330, Ankara: AKM Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1968), Divan Edebiyatında Hikâye I, *TDAY-Belleten*, 266, s. 71-117.
- Levend, Agâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi 1. Cilt*, Ankara: TTK Basımevi.
- Mazıoğlu, Hasibe (2012), *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Akçağ Yay.
- Özyıldırım, Ali Emre (2017), Hamdullah Hamdî Divanı <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10616.metinpdf.pdf?0> (Son erişim tarihi: 27.11.2017)
- Sâlim Efendi (1315), *Tezkire-i Sâlim*, Dersaadet - İkdâm Matbaası.
- Saraç, M.A. Yekta (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi – Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yay.
- Thompson, Stith (1955-58), *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, Bloomington, Indiana. <http://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/> (son erişim tarihi (08.11.2017).
- Turan, Lokman ve Rıfat Kütük (2009), Türk Mesnevi Geleneğinde Gazel Kullanımı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (7), s. 636-682.
- Turan, Lokman (2016), Mesnevîyi Gazelle Okumak: Hüsrev ü Şîrîndeki Gazeller ve İşlevleri. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI. Gazelden Gazele: Dünün Şiirine Bugünden Bakışlar*. İstanbul: Klasik Yay., s. 136-156.
- _____ (2017), *Anlatı Denizinden Lirizm Adalarına Yolculuk: Mesneviyi Gazelle Okumak*, İstanbul: Kesit Yay.
- Ünver, İsmail (1986), Mesnevi, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri*, LII/415-417, s. 430-563.